



## MİLLİ DEVLETÇİLİK BAĞLAMINDA AZERBAIJAN CUMHURİYETİ'NİN EĞİTİM SİYASETİ (1918-1920)

Ramin SADIK\*

### ÖZ

Azerbaycan 19. Yüzyılın başlarından itibaren Çarlık Rusyası tarafından işgale uğradıktan sonra her alanda olduğu gibi eğitim alanında da rejimin asimilasyon politikasıyla yüzleşti. Kendine sadık bir toplum yetiştirme maksadı taşıyan rejim, bir yandan bölgede yeni okullar tesis ederek Rusça eğitime önem verdiği gibi bir yandan da özellikle Azerbaycan gençlerinin yükseköğrenim hakkını engellemeye çalıştı. Buna rağmen imkânı olan aileler evlatlarını Rusya'nın farklı üniversitelerine yollayarak eğitim almalarını sağladılar. Eğitimlerini tamamlayan gençler ise yurda geri dönünce bilgi ve birikimlerini halkın aydınlanmasına adadılar. Neticede 20. Yüzyılın başlarında Azerbaycan'da milli ruhta ve çağdaş görüşte bir aydın sınıfı doğdu. Bu sınıf okul, gazete ve siyasal kuruluşlar üzerinden bütün çabalarıyla halkın ufkunu açarak zihinlerde Azerbaycan'ı bağımsızlığa kavuşturacak düşüncenin tohumunu serpti. Böylece bağımsızlık arzusu toplumun ana gayesi olurken, Rusya'da meydana gelen devrimler bağımsızlığa giden yolun diğer şartlarını oluşturdu. Neticede 28 Mayıs 1918'te dönemin aydın sınıfı Azerbaycan'ı bağımsızlığa kavuşturdu.

Bu çalışmada 1918-1920 yılları arasında bağımsız olan Azerbaycan Cumhuriyeti hükümetinin milli devletçilik bağlamında eğitim alanında yaptığı icraatlar incelendi. Sadece 23 ay gibi kısa süreli varlığına rağmen hükümetin bölgede milli okulların açılmasına, kadroların yetiştirilmesine, üniversite tesisine ve yurtdışına öğrenci gönderilmesine yönelik gayretleri bütün tafsilatıyla kaleme alındı. Bu bağlamda konunun yazımı sırasında döneme ait arşiv kayıtları, gazeteler, kaynak eserler titizlikle gözden geçirildi ve metnin yazımı esnasında kullanıldı.

**Anahtar Kelimeler:** Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti, Eğitim Siyaseti, Milli Devletçilik, Darülfünun, Azerbaycan Meclisi.

## EDUCATION POLICY OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN IN THE CONTEXT OF NATIONAL STATEHOOD (1918-1920)

### ABSTRACT

After Azerbaijan was occupied by Tsarist Russia from the beginning of the 19th century, it faced the regime's assimilation policy in the field of education as in every field. The regime, which aimed to raise a society loyal to itself, on the one hand, gave importance to Russian education by establishing new schools in the region, and on the other hand, it tried to prevent the right of Azerbaijani youth to higher education. Nevertheless, families with means sent their children to different universities in Russia to get an education. The young people who completed their education returned home and devoted their knowledge and experience to the enlightenment of the people. As a result, at the beginning of the 20th century, an intellectual class with national spirit and modern views was born in Azerbaijan. Through schools, newspapers and political organizations, this class, with all its efforts, opened the horizons of the people and planted the seed of the idea that would lead Azerbaijan to independence in their minds. Thus, while the desire for independence became the main goal of the society, the revolutions in Russia created other conditions for

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 18.10.2023; Yayına Kabul Tarihi: 22.03.2024

\* Doç. Dr, Bayburt Üniversitesi, [raminsadik@bayburt.edu.tr](mailto:raminsadik@bayburt.edu.tr) ORCID: 0000-0002-6236-0138

the road to independence. As a result, on May 28, 1918, the intellectual class of that time made Azerbaijan independent.

In this study, the actions of the government of the independent Republic of Azerbaijan between 1918-1920 in the field of education in the context of national statehood were analyzed. Despite its short existence of only 23 months, the government's efforts to open national schools in the region, train cadres, establish universities and send students abroad were written in full detail. In this context, archival records, newspapers and source works from the period were meticulously reviewed and used in the writing of the text.

**Key Words:** Government of Azerbaijan Republic, Education Politics, National Statism, University, Azerbaijan Parliament.

## **Giriş**

Aras Nehri'nin kuzeyindeki Azerbaycan toprakları XIX. Yüzyılın başlarında Çarlık Rusyası'nın işgali altına girince yönetim, hiç vakit kaybetmeden yerel halkı asimile çalışmalarına başladı. Bu bağlamda ekonomiden kültüre, eğitimden sosyal hayata kadar radikal bir değişim süreci hayata geçirildi. Nitekim Azerbaycan'da yaygın olan klasik Arap ve Fars eğitim sisteminin değiştirilmesine yönelik ciddi adımlar atıldı. Öyle ki, Güney Kafkasya'da Ermeni ve Gürcülere tanıdığı eğitim hakkını, Azerbaycan halkına vermedi. Hatta kendi imkanlarıyla Rusya'da yahut Avrupa'da yüksek eğitimini tamamlayan Azerbaycan gençlerinin diplomalarını tanıma konusunda zorluklar çıkarttı. Bu arada bir yandan halkın okuma yazma bilenlerini yanına çekerek, diğer yandan da açtığı Rus okullarına halkı zorla yazdırarak yerleşik eğitim geleneğine karşı mücadeleyi daha da sertleştirdi. (Rezulzade, 1990, s. 13)

Yönetimin halka istediği eğitimi dayatması, Azerbaycan halkı ve aydınlarını, kendi başlarının çaresine bakmak zorunda bıraktı. Bunun üzerine halkın desteği ve aydınların teşebbüsüyle devlet okullarına alternatif olan yeni usulde (usul-i cedit) okullar açılmaya başlandı. Bu okullardan ilki dönemin şairi Seyit Azim Şirvani (1835-1888) tarafından 1869 yılında Şamahı'da tesis edildi. (Talıbov vd. 2000, s. 226) Okullarda eğitim dili Azerbaycan Türkçesi'ndeydi. Dahası yeni okullarda eski medrese usulü olan ezbere dayalı eğitim yerine bilgi ve tecrübe gerektiren çağdaş eğitim şekli benimsendi. (Sadık, 2022a, s. 130) Kısa sürede yeni usulde okullar Azerbaycan'ın diğer şehirlerinde de açıldı. Lakin eski eğitim sisteminin taraftarları yeni usulde okulları ciddi şekilde eleştiri yağmuruna tuttu. (Azerbaycan Tarihi, 1964, s. 341)

XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde gerek devlet gerekse de yeni usul okullarının yaygınlaşması klasik eğitimli okullara ilginin zamanla azalmasına yol açtı. Bu arada yeni eğitim metodunun daha faydalı olduğuna kanaat getiren dönemin Azerbaycan burjuvazisi de halkın cehalet ve gericilikten kurtarılması için elinden geldiği kadar eğitime destek verdi. Böylece bir yandan eğitimli gençlerin bir yandan da burjuvazinin desteğiyle Azerbaycan'da eğitim alanında ciddi ilerlemeler kaydedildi. Diğer yandan daha başarılı gençlerin Rusya'nın farklı üniversitelerine giderek yüksek öğrenim görmeleri teşvik edildi. Sonuçta Azerbaycan'ı bağımsızlığa götürecektir yeni bir aydın sınıfı yetişti. Bu sınıf ise Azerbaycan'ı bağımsızlığa kavuşturarak 1918-1920 yıllarında Doğu'nun ilk demokratik cumhuriyetini tesis etti.

## **Azerbaycan Hükümeti'nin Milli Eğitime İlişkin Attığı İlk Adımlar**

Bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra çağdaş ve demokratik bir devlet kurmak için Azerbaycan Hükümeti eğitim, ekonomi, siyaset ve güvenlik alanında bir dizi önemli kararlara imza attı. (Sadık, 2022b, s. 55) İlk alınan karar ülke güvenliğinin sağlanmasına yönelik oldu. Bu bağlamda 4 Haziran 1918'de Osmanlı Devleti ile bir anlaşma imzalandı. (Delo Naroda, 9 İyunya 1918, s. 2; Azerbaydjanskaya Demokratiçeskaya Respublika (1918-1920): Vnesnyaya Politika

(Dokümanı I Materialı), 1998, s. 13-15) Anlaşmanın 4. maddesi gereği Osmanlı Devleti'nden askerî yardım talebinde bulunuldu. Bunun üzerine Azerbaycan'a yardım gerekçesiyle Kafkas İslam Ordusu tesis edildi. Komutanlığını Nuri Paşa'nın üstlendiği ordu haziran ayı sonlarında Gence'ye vardı. (Nuriyeva, 2019, s. 345) Kafkas İslam Ordusu'nun Gence şehrine yerleşmesinden sonra, Tiflis'te bulunan Azerbaycan Hükümeti Gence'ye nakledildi.

Azerbaycan hükümeti hiç vakit kaybetmeden yıllardır Çarlık Rusyası'nın asimilasyonuna maruz kalmış bölgeyi milli değerlere kavuşturmak için harekete geçti. Cumhuriyetin kuruluşunu açıklayan "İstiklal Beyannamesi"nin 4. maddesinde millet, mezhep, sınıf, meslek ve cins ayrımı gözetmeksizin ülke sınırları içinde yaşayan tüm vatandaşlara siyasi ve vatani hakların verildiği belirtilmişti. (Azerbaydjanskaya Demokratiçeskaya Respublika (1918-1920): Zakonodatelnıye Aktı (Sbornik Dokumentov), 1998, s. 10) Bu hakların içinde eğitim hakkı da vardı. Esasında milli bir devlet olmanın öncelikli şartlarından birisi devlete ait kurumların, milli geleneklere uygun düzenlenmiş olması zaruretiydi. Çarlık Rusyası döneminde, Azerbaycan'daki eğitim kurumları "millilikten" uzak kalmıştı. Zira Rejimin arzusuna uygun olarak uzun süre okullardaki eğitim dili Rusça olmuştu. Belli bir zaman sonra dönemin Azerbaycan aydınlarının mücadelesi sonucu Türkçe, ancak ikinci bir dil olarak kullanılmaya başlanmıştı. Fakat rejim çok geçmeden durumdan rahatsız olmuş ve Türkçe eğitimi "uygun" görmediğini belirterek engellemişti. Dolayısıyla cumhuriyetin ilanı ile hükümet milli bir eğitim politikası için büyük bir fırsat buldu.

Azerbaycan hükümeti Gence'ye taşındıktan sonra milli devletçilik bağlamında bir dizi kararlar aldı. İlk olarak 27 Haziran 1918'de, Azerbaycan Türkçesi'nin resmi devlet dili olduğuna karar verdi. (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ensklopediyası, C 1, 2004, s. 150; Swietochowski, 1988, s. 198) Fakat hiç şüphesiz devlet kurumlarında çalışanların birçoğu Türkçe'yi bilmiyordu. Hükümet buna da bir çözüm buldu. Nitekim devlet işlerinin aksamaması maksadıyla mahkeme, iç işleri ve diğer devlet kurumlarında önemli görevlerde çalışanların, Türkçe'yi iki yıl içinde tam öğrenmeleri şartıyla Rusça'nın bir müddet daha resmi yazışmalarda kullanmasını uygun gördü. (Nebiyev, 2009, s. 142; Sadık, 2022a, s. 162)

İlk hükümet kabinesinde Milli Eğitim Bakanlığı görevini üstlenen Nesib Bey (Yusifbeyli), ülke insanlarına milli, dünyevi ve çağdaş bir eğitimin verilmesi gerektiğini ilk günden itibaren önemsemişti. (ARDA, F: 970, S: 1, İ: 4, V: 3) Bu bağlamda hükümet halkın eğitilmesi için derhal özel bir program hazırladı. Programda cehaletin ortadan kaldırılması ve Avrupa tarzı dünyevi okulların yaygınlaştırılması öncelikli amaç olarak belirlendi. Bu nedenle 22 Temmuz 1918'de ülkedeki tüm eğitim kurumlarını millileştirdi. Bu kapsamda 28 Ağustos'da özellikle ilkokullarında derslerin kesinlikle Azerbaycan Türkçesiyle verilmesini kararlaştırdı. (Azerbaydjanskaya Demokratiçeskaya Respublika (1918-1920): Zakonodatelnıye Aktı (Sbornik Dokumentov), 1998, s. 215) Ortaokul ve liselerde ise eğitim dilinin Türkçe olmasının on binlerce öğrencinin okullardan uzaklaşmasına neden olabileceği öngörüldüğünden özellikle üst sınıflarda eğitimin eski şekliyle sürdürülmesi planlandı. (Azerbaycan, 12 Teşrin Sani 1918, s. 2-3) Dolayısıyla hükümet ortaokulların birinci ve ikinci, liselerin ise hazırlık ve birinci sınıflarının millileştirilmesinin, geri kalan sınıflarda eğitime Rusça devam edilmesinin doğru olacağına karar verdi. (İsayev, 1998, s. 120)

Milli Eğitim Bakanı Nesib Bey, 31 Aralık 1918'de Azerbaycan'ın bütün valilerine gönderdiği mektubunda, yeni okullar açarak ve öğretmen kursları teşkil ederek en kısa zamanda ülkeyi eğitim konusunda ileri taşımak için ellerinden geleni yapmaya çalıştıklarını belirtti. (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ensklopediyası, Cilt 2, 2004, s. 12) Hükümetin eğitimle ilgili yaptığı çalışmalar sonucunda 1919-1920 eğitim öğretim yılında ilkokul sayısı 643'e, ortaokul sayısı 23'e

ulaştı. İlkokullardaki öğrenci sayısı 48.078'e, ortaokullarda ise 9611'e yükseldi. (Yıldız, 2004, s. 112)

Hükümet millileştirilmiş okullarda Azerbaycan Türkü öğrencilerin sayının artırılmasına özel bir önem verdi. Bu nedenle Eğitim Bakanlığı 7 Eylül 1919'da ortaöğretim okul müdürlerine gönderdiği özel bir talimatla Azerbaycan Türklerinin ancak millileştirilmiş hazırlık veya birinci sınıflara kabul edilmeleri talebini ilettiler. Eğitimin Rusça verildiği sınıflara Türk öğrencilerin kabul edilmesini özel durumlarda, bakanlığın iznine tabi tuttu. Hükümetin okula kaydolmak isteyen Türk öğrencilere belli imtiyazları vermesi, ortaokullarda Türk öğrenci sayısının artmasına neden oldu. Nitekim 1919-1920 eğitim öğretim yılında ortaokullarda öğrenim gören Azerbaycan Türkü öğrencilerin sayısı 3115'e yükseldi. (İsmailov, 2010, s. 251)

Azerbaycan hükümetinin eğitimle ilgili kararları Müslüman doğusu için örnek adımlar idi. Lakin hükümet daha fazlasını yapmak için kolları sıvadı. Bu bağlamda çok geçmeden eğitim siyasetini yönetecek bir komite tesis ederek ders programlarını hazırlamak ve diğer ihtiyaçları belirlemek üzere görevlendirildi. (Adres-Kalendar Azerbaydjanskoj Respubliki na 1920 g.,<sup>1920, s.226</sup>) Komitenin planları arasında milli eğitimin geliştirilmesi için kız ve erkek öğretmen okulları açmak, öğretmen hazırlığı için kısa süreli pedagoji kursları tesis etmek gibi icraatlar de vardı. Zira o yıllarda ülkedeki toplam öğretmen sayısı 389 idi, dahası onların sadece 60 kadarı Azerbaycan Türkü'yü. (Geniyev vd. 2018, s. 41) Hükümet ülke çapında 7500 eğitimciye ihtiyaç bulunduğunu belirledikten sonra 10 yıl boyunca farklı şehirlerde pedagoji kurslarının açılmasına karar verdi. 1919 yılının yazında ilkokullar ve ortaokullar için öğretmen yetiştirmek için kısa süreli ilk pedagojik kurslar tesis edildi. Kurslar Bakü, Gence, Nuha, Şuşa, Kazak, Salyan gibi şehirlerde açıldı. (Azerbaycan, 12 Teşrin Sani 1918, s. 2-3) Bakü, Gence ve Nuha'daki kurslar erkek ve kadın adaylar, Şuşa, Kazak, Salyan ve Zakatala'dakiler ise sadece erkek öğretmen adayları hazırlamak için planlandı. (Paşayev, 2001, s. 59) Kurslarda en az 50 öğretmen adayının eğitim alması ve mezuniyetin hemen ardından göreve atanması öngörüldü. Fakat kısa süreli bu kurslar öğretmen hazırlama konusunda pek de başarı gösteremedi. Bu nedenle aynı yılın sonbaharında Bakü, Gence ve Nuha'daki kursların, iki yıllık kurslara dönüştürülmesi kararlaştırıldı. (Adres-Kalendar Azerbaydjanskoj Respubliki na 1920 g., 1920, s. 226)

Hükümet ayrıca öğretmen ve ders kitapları ihtiyacı için Osmanlı Devleti ile görüşme yapmaya karar verdi. Bu amaçla Ahmed Ağayev İstanbul'a gönderildi. (Azerbaydjan, 22 Sentyabrya 1918, s. 1) İstanbul'da gerçekleşen müzakerelerden sonra 5 Kasım 1919'da ilk öğretmen kafilesi Bakü'ye geldi. Genel olarak ise Azerbaycan'da 50 kadar Türk eğitimci görev yaptı. (Nazarli, 2008, s. 149) Osmanlı'dan getirilen öğretmenlere yerli öğretmenlerin maaşından daha fazla maaş verilerek ihtiyaca kısmen de olsa çare bulundu.

Hükümet kızların eğitimine de özel bir önem verdi. 11 Ağustos 1919'da hükümetin kararıyla Bakü, Gence ve Nuha'daki "Kutsal Nina" kız okullarının adları değiştirilerek liseye dönüştürüldü. (Merdanov vd., 2003, s. 35) Ayrıca özel kız liseleri ile sanat okullarının da açılmasına izin verildi. Bölgelerde kızların eğitim alması amacıyla hükümet ciddi bir çalışma başlattı. Özellikle kızların okula yazdırılması gerektiği halka anlatılmaya çalışıldı. Bu çabalar kısa sürede sonuç verdi. 1918 yılının sonlarında Lenkeran'da, Ocak 1919'da Salyan'da ilk kız okulları açıldı. (Seferova, 2013, s. 118-119) Eskiden sadece 4 kız öğrencisi olan Gence kız lisesinin öğrenci sayısı 1919-1920 eğitim öğretim yılında 196'ya yükseldi. (Azerbaycan Tarihi: 1900-1920, 2001, s. 483) Bu arada hükümet Ekim 1919'da Bakü Türk Milli Kadın Lisesi'nde haftada üç kez olmak üzere Azerbaycan Türkü kadınlar için bir kurs açmaya karar verdi. (Azerbaycan, 22 Teşrin Evvel 1919, s. 5) Dolayısıyla hükümetin eğitime olan ilgisi neticesinde Kasım 1919'da ülke genelindeki kız liselerinin sayısı 10'a çıktı; bunlardan 8'i devlet, 2'si ise özel lise idi. (Dulayeva, 2013, s. 80) Bu arada hükümet kız okullarının kadın müdürlerine, erkek okulları müdürlerine

verilen özlük haklarını vererek maaşlarını denkleştirdi. Sonuçta hükümetin çalışmalarıyla kadınların eğitime ilgisi arttı, toplumun kadın eğitimi konusundaki olumsuz düşüncesinde ciddi değişimler görüldü. (Gasımov, 2020, s. 267)

Bu arada hükümet büyüklerin eğitimi konusunu da ihmal etmedi. Bu amaçla Milli Eğitim Bakanlığı 2 Eylül 1919'da büyükler için Azerbaycan Türkçesi'ni öğrenme kursları açmaya karar verdi. (Paşayev, 2018, s. 142) Derhal Bakü, Gence, Şuşa, Nuha, Zakatala ve Kazak'ta ilk kurslar açıldı. Diğer yandan 1 Kasım 1919'da Bakü'de Müslüman işçiler için teknik kurslar tesis edildi. Kurslara 200 öğrenci kaydoldu. (Adres-Kalendar Azerbaydjanskoy Respubliki na 1920 g., 1920, s. 229) Kurslarda eğitim Nisan 1920'ye kadar devam etti. (Necefov, 1992, s. 30)

Azerbaycan hükümetinin bir çalışması da şehir ve köylerde tahrip olan okulların tamiri yahut yeniden inşası üzerine oldu. Bu bağlamda bir yasa tasarısı hazırlandı. Kısa zamanda işler bir hayli hızlı yürüdü. Millî Eğitim Bakanlığı'nın talimatıyla Kazak'taki okulların tamiratına 75.460 manat, Zakatala'dakilere 45 bin ve Lenkeran'daki okullar için de 515 bin ruble para tahsis edildi. (İsayev, 1998, s. 121) Ayrıca Zakatala, Göyçay, Şuşa ile diğer şehirlerde yeni okullar açıldı. Daha önceki yıllarda Şamahı ve Göyçay vilayetinde açık olan okul sayısı 10 idi. Hükümetin çalışmasıyla 1919-1920 eğitim öğretim yılında açık okul sayısı 70'e yükseltildi. (Merdanov vd. 2003, s. 34)

Eğitimde ciddi reformlar gerçekleştiren hükümet, yeni projeleri değerlendirmek ve eğitim konusunu enine boyuna tartışmak üzere Bakü'de Azerbaycan Öğretmenlerinin kurultayını toplamaya karar verdi. (Azerbaycan, 5 Ağust 1919, s. 3) Kurultay için 35.600 manat para tahsis edildi. (Paşayev, 2018, s. 128) Üçüncü kez yapılan kurultay, 20 Ağustos 1919'da Bakü Birinci Realni okulunda çalışmalara başladı. (Azerbaycan, 21 Ağust 1919, s. 4) Kurultaya Azerbaycan'ın bütün bölgelerinden erkek ve kadın öğretmenler katıldı. Okul reformu konusunun ele alındığı kurultayda özellikle eğitimin millileştirilmesi amacıyla gereken program ile ders kitaplarının hazırlanması için bir komisyon tesis edildi. Hükümet komisyona yeni eğitim öğretim yılına kadar gereken hazırlıkların tamamlanması talimatı verdi. Lakin komisyonun faaliyeti Nisan 1920'ye kadar devam etti. Zira 28 Nisan 1920'de Azerbaycan Bolşevikler tarafından işgal edildiği için komisyon görevini icra edemedi. (Merdanov, 2011, 207-208)

Hükümet Arap Alfabesi'nin ıslahı konusunda da bazı adımlar atmayı düşündü. Bu maksatla 21 Mart 1919'da parlamentodan alfabe ıslahatı için komisyon kurulması kararı çıkartıldı. (Paşayev, 2018, s. 115-116) Diğer yandan Milli Eğitim Bakanlığı yeni ders kitaplarının hazırlanması için dönemin bazı aydınlarını görevlendirdi. Çok geçmeden dönemin aydınları, öğrenciler için "Türk Elifbası", "Teze Elmi Hesabat", "İkinci İl", "Yeni Mekteb", "Edebiyyat Dersleri", "Türk Çelengi", "Tarihi Tabii" ve "Coğrafya" gibi ders kitapları hazırladı. (Gasımov, 2020, s. 270) Bu arada Milli Eğitim Bakanlığı ortaokullar için Rusça, Türk halkları Tarihi ve Türk Ülkeleri Coğrafyası adlı ders kitaplarının yazılması için bir yarışma düzenleyerek en iyi çalışmaya 10 bin ruble ödül verileceğini duyurdu. (Nazarli, 2008, s. 112)

### **Yükseköğrenim Alanında Atılan Adımlar Kapsamında Gazah'ta Öğretmenler Seminarisi'nin Açılması**

Kuşkusuz milli bir devlet için yetişmiş kadrolar oldukça önemlidir. Çarlık Rusyası'nın işgal yıllarında Azerbaycan Türkleri memuriyette pek görevlendirilmediği için hükümetin önemseydiği konuların başında milli kadroların hazırlanması meselesi vardı. Ancak bu durum, yükseköğrenimi tamamlamış gençlerin hazırlanmasıyla mümkün olacaktı. O dönemde Azerbaycan'da yüksek eğitim verebilecek bir kurum yoktu. Gençlerin yükseköğrenim alması için hü-

kumet birtakım adımların atılmasını zaruri gördü. Bu bağlamda 1876'da Gürcistan'ın Gori şehrinde açılan Öğretmenler Seminarisi'nin<sup>1</sup> Azerbaycan'da bağımsız bir şubesini tesis etmek, yurtdışına öğrenci göndermek ve başkent Bakü'de bir yükseköğrenim kurumu açmak gibi bazı planlar üzerinde çalıştı.

Gori Öğretmenler Seminarisi'nde 1879'da Azerbaycan şubesi faaliyete başlamıştı. (Azerbaycan Sovet Ensklopediyası, Cilt 3, 1979, s. 207) Öğretmen olmak isteyen Azerbaycan gençleri bu yüzden Gürcistan'ın yolunu tutuyordu. Fakat herkesin bu fırsattan yararlanması mümkün değildi. Bundan dolayı Azerbaycan hükümeti, öncelikli olarak seminarinin Azerbaycan şubesinin ülkeye nakli hususunu gündemine almaya karar verdi. Aslında 1918 yılının ilk aylarında Gürcistan'a yakın Kazak ilinin halkı, Kafkasya Eğitim Dairesi Müdürlüğüne bir mektup göndererek şubenin kendi şehirlerine taşınmasını bile talep etmişti. (Bünyadov, 2013, s. 12) Lakin dönemin aydınları şubenin Bakü, Şamahı, Gence veya Şuşa'ya taşınması önerisinde bulundu.

Konu hükümetin 10 Haziran 1918'de yaptığı toplantıda geniş bir şekilde tartışıldı. Eğitim Bakanı Nesib Bey Yusifbeyli, Kazak halkının bu meseleyle bağlı teklifinin değerlendirilmesi gerektiğini belirtti. Toplantıda bu işle ilgilenmesi için şubenin müdürü Feridun Bey Köçerli'ye gerekli talimatlar verildi. (Azerbaycan, 14 Teşrini Evvel 1918, s. 2) Feridun Bey bir süre sonra, Kazak halkının seminariya için yaklaşık 100 dönüm arazi tahsis ettiğini ve maddi destek olarak da ilk başta 3000, her yıl için ise 1000 Azerbaycan manatı ödemeğe söz verdiğini hükümete bildirdi. (Galiboğlu, 2009, s. 4) Bunun üzerine hükümet 22 Haziran'da seminariyanın Azerbaycan şubesinin Gori'den Kazak şehrine taşınması gerektiğine karar verdi. (Azerbaycan, 13 Teşrini Evvel 1918, s. 4) (Azerbaydjanskaya Demokratiçeskaya Respublika (1918-1920): Zakonodatelniye Aktı (Sbornik Dokumentov), 1998, s. 202)

Hükümetin kararı şehir halkını çok sevindirdi. Fakat taşınma işlemine hemen başlanılamadı. Zira Gürcistan Hükümeti, Azerbaycan'a gelmesi gereken Kafkas İslam Ordusu'nun kendi topraklarından geçişini engellemek için Güney Kafkasya Demiryolu hattını kapatmıştı. Hattın yeniden açılması ancak Eylül ayını buldu. Bu yüzden seminarinin taşınması Eylül ortalarına kadar mümkün olmadı.

Kosalı köyü sakinlerinden Meşedi İbrahim Vekilov'un 17 odalı malikânesi, seminari binası için tahsis edildi. Taşınma Eylül ayı ortalarında gerçekleşti. 12 Ekim 1918'de hükümetin kararıyla Feridun Bey Köçerli seminarinin müdürü görevine getirildi. (Azerbaycan, 13 Teşrini Evvel 1918, s. 3; Bünyadov, 2013, s. 12) 28 Ekim'de seminaride çalışacak öğretmenler atandı. (Azerbaycan, 31 Teşrini Evvel 1918, s. 1) 8 ve 9 Kasım tarihlerinde seminariye öğrenci seçimi sınavı yapıldı. Sınavı kazanan öğrencilerin hükümet bursu ile okuyacakları ilan edildi. (Azerbaycan, 6 Teşrini Sani 1918, s. 3)

10 Kasım 1918 tarihinde seminarinin resmi açılışı gerçekleşti. (Azerbaycan, 14 Teşrini Sani 1918, s. 3) Açılış günü Azerbaycan genelinde adeta bir bayram gibi kutlandı. Açılışta Türk ordusu subaylarından Sabri Bey bir konuşma yaparak, "*Öğretmenler olmadan, bu milletin gücü ve kuvveti olamaz*" diyerek düşüncelerini ifade etti. (Seyidov, 2001, s. 52-53) Konuşmaların ardından seminari için yapılan sınavlarda başarılı olan öğrencilerin isimleri okundu. Sınava giren 42 adaydan 35'inin başarılı olduğu duyuruldu. Başarılı olanlardan biri de ilerde Azerbaycan'ın büyük şairlerinden biri olacak Samed Yusif oğlu Vekilov (Vurğun) idi. (Bünyadov, 2013, s. 13)

Yatılı eğitim veren Kazak Öğretmenler Seminarisi kısa zamanda toplumun rağbetini kazandı. 1919-1920 eğitim öğretim yılında çok sayıda aday seminari öğrencisi olabilmek için baş-

---

<sup>1</sup> Seminari, okul anlamına gelmektedir.

vuruda bulundu. Bu nedenle 1919 Kasım ayında öğrencilerin sayısı 76'ya yükseldi. Bu öğrencilerin 60'ı yatılı olup devlet bursuyla eğitim hakkı kazandı. (Gafarov vd. 2010, s. 350) Böylece hükümetin ilk icraatlarından birisi milli eğitimci kadrolarının hazırlanması için Kazak Öğretmenler Seminarisi'ni açmak ve faaliyete başlatmak oldu.

### **Üniversite Eğitimi İçin Yurtdışına Öğrenci Gönderilmesi**

Azerbaycan hükümeti okulları millileştirse bile ülkede hemen hemen her alanda, üniversite mezunu uzmanların ve yüksek eğitim almış öğretmenlerin yetersizliğinin açıkça farkındaydı. Gerçi öğretmen açığını kısa süreli kurslar, öğretmen seminarisi ve Türkiye'den eğitimci davet etmek suretiyle biraz olsun karşılamıştı. Fakat bunların da yeterli olmadığı ortadaydı. Ayrıca devlet kurumlarında görevlendirilmek üzere üniversite mezunu Azerbaycanlı uzmanlara şiddetle ihtiyaç vardı. Hükümet bu eksikliği, üniversite tahsili için ülke dışına öğrenci göndermekle çözmeye karar verdi.

Aslında Hükümet, Kafkas İslam Ordusunun Bakü'yü Sovyet ve Ermeni askeri birliklerinden kurtardığı andan itibaren bu konuyu gündemine almıştı. (Tahirzade vd., 2016, s. 57) Fakat oldukça masraflı olan bu işin, parlamentoda müzakere edilmeden mümkün olmayacağını biliyordu. Dönemin aydın sınıfı da bir an önce konunun çözüme kavuşmasını bekliyor, ülkenin şiddetle ihtiyaç duyduğu kadroların yurtdışında eğitim alarak geri dönmesinin doğru olacağını belirtiyordu. Bu beklenti doğrultusunda hükümet, 1919 yılı başlarından itibaren meseleyi kabinede ve aydınlar arasında gayri resmi tartışmaya açtı. Bir süre sonra konu basında da müzakere edildi. Bu arada eğitim hakkı kazanacak öğrencilerin belirlenmesi için özel bir komisyon oluşturuldu. (Merdanov, 2011, s. 221)

Çok geçmeden milli uzman kadrolara ne denli ihtiyaç duyulduğu hususunda hükümet kamuoyunu bilgilendirme amaçlı bir açıklama yaptı. Açıklamada hayatın alışık olmayan şartları yüzünden son iki yılda Azerbaycan gençlerinin yüksek eğitim almaktan yoksun kaldıklarını, Bakü'de bir devlet üniversitesi tesisinin planlandığını ancak o zamana kadar yüksek eğitim almak isteyen başarılı gençlerin yurtdışına gönderilmesinin uygun olacağını vurguladı. Hükümet açıklamasında projenin gerçekleşmesi için Eğitim bakanlığının 410 bin franklık bir bütçeye ihtiyaç duyduğunu ve eğitimini tamamladıktan sonra yurda döneceklerin en az iki yıl hizmet etmekle yükümlü olacaklarını belirtti. (ARDA, F: 895, S: 3, İ: 104, V: 4)

Tabii yurtdışına öğrenci gönderilmesini savunanların olduğu gibi karşı çıkanlar da vardı. Örneğin, dönemin önemli eğitimci ve gazetecilerinden birisi olan Mehemed Ağa Şah-tahtlı 23 Temmuz 1919'da *Bakinskaya Jizn* (Bakü Hayatı) gazetesinde yayımlanan yazısında dışarıya öğrenci göndermenin masraflı olacağını belirterek onun yerine Azerbaycan'da acilen bir üniversite açılmasını savunmaktaydı. (Nazarlı, 2008, s. 155) Kuşkusuz hükümet de masrafın oldukça büyük olacağını farkındaydı, aynı zamanda dışarıda eğitimlerini tamamlayarak geri dönecek gençlerin ülkeye faydalı olacağını düşünmekteydi.

5 Ağustos 1919'da Azerbaycan basını, hükümetin 1919-1920 eğitim öğretim yılında yurtdışına öğrenci gönderilmesi için 4.100.000 manat para tahsis etmeği düşündüğünü yazdı. Haberdan 5 gün sonra dönemin Eğitim Bakanı Kaplanov meclise gönderdiği mektupta: "*Yüz nefer Azerbaycan telebesinin ikmal-ı tahsil için harici darülfünunlarına izam edileceğinden dolayı dört yüz on bin frank para bırakılması hakkında olan layiha-i ganuniye ve izahat veregesinin lef-fen takdimi mezkure ve tasdik için meclisi mebusana idhal edilmesi rica olunur*" diyerek basındaki haberi teyit etti. (ARDA, F: 895, S: 3, İ: 103, V: 7a) Bunun üzerine parlamentodaki çeşitli partilerin vekilleri, yurtdışına devlet desteğiyle yalnız fakir ailelerin çocuklarının gönderilmesini, zengin çocuklarının ise kendi hesaplarına okumaları gerektiğini hükümete tavsiye ettiler. (Azerbaycan, 12 Ağust 1919, s. 4)

Kısa bir süre sonra parlamentoda konuya ilişkin müzakereler başladı. Müzakereler esnasında öğrenciler için tahsis edilmesi planlanan 500 frank yolluk ve 300 frank burs parasının az olduğu fikri ağır bastı. Hal böyle olunca komisyonun 20 Ağustos'ta yapılan toplantısında gönderilecek öğrenciler için para miktarının artırılması teklif edildi. (ARDA, F: 895, S: 3, İ: 103, V: 8a) Azerbaycan Milli Şurası reisi Mehmet Emin Resulzade de müzakerelerde gençlerin kesinlikle gönderilmesinden yana tavır takındı. Nitekim 21 Ağustos 1919'daki meclis oturumunda yaptığı konuşmada, uzman ve bilgili adamların yetiştirilmesi amacıyla Avrupa'ya öğrenciler gönderilmesi projesi konusunda kararlı olduklarını ifade etti. (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920): Parlament (Stenografik Hesabatlar), Cilt 2, 1998, s. 11)

Hükümet 100 genci Eylül başlarına kadar eğitim için farklı ülkelere göndermekte kararlıydı. Fakat gerek uluslararası siyasi durum, gerekse ülke içindeki birtakım bürokratik sıkıntılar meselenin hızlı bir şekilde yol almasına engeller çıkarıyordu. Buna rağmen Azerbaycan parlamentosu projenin hayata geçmesi için hazırlıklarını sürdürdü.

Parlamentonun 1 Eylül 1919 tarihindeki oturumunda gönderilecek gençlerin durumu gündeme alındı. Proje için hazırlanan karar taslağının ilk maddesi üzerinde müzakereler yapıldı ve devlet hazinesinden Maarif Bakanlığı'na 7 milyon ruble para tahsis edildi. Avrupa'ya gidecek gençlerin her birine yol harcırahı olarak 1000 frank, her ay ise kişi başı 400 frank burs, Rusya'ya gidecekler için 3000 ruble harcırah ile yine aynı miktarda aylık burs verilmesi kararlaştırıldı. Taslağın ikinci maddesinde eğitimlerini bitiren öğrencilerin hükümetin belirlediği yerlerde dört sene boyunca hizmet etme zorunluluğuna tabi oldukları hususu şart olarak belirlendi. (ARDA, F: 895, S: 3, İ: 103, V: 2)

Meclis oturumunda Ahrar Partisi önemli gördüğü iki teklifi ileri sürdü, yerine getirilmesi halinde gençlerin gönderilmesine onay vereceklerini belirtti. Partinin birinci teklifi, öğrencilerin ikamet ve geçimlerinin temini noktasında devletin gözetiminin gerekli olması konusu idi. (Azerbaydjanskaya Demokratiçeskaya Respublika. Parlament (Stenografiçeskiye Otçeti), 1998, s. 344) Teklif oylamaya sunularak kabul edildi. İkinci teklif, gidecek gençlerin %50'sinin matematik, edebiyat ve fen fakültelerinde okumaları şartı idi. Ancak ikinci teklif oylama yapılsa da kabul edilmedi. (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920): Parlament (Stenografik Hesabatlar), Cilt 2, 1998, s 74-75)

Tartışmalar sürerken Azerbaycan Meclisi konuyu takip edecek özel bir komisyon kurdu. Başkanlığını Mehmet Emin Resulzade'nin üstlendiği komisyonda yapılan müzakerelerde gönderilecek 100 genç tespit edildi. (Rzayev, 2010, s. 273) 15 Eylül'de komisyonun bir kez daha toplantı yaptı ve gidecek gençler için tercih edilecek bölümler üzerinde durdu. Sonuçta 24 öğrencinin fen, tıp, elektrik, 14'ünün felsefe ile dağ-maden, 11'inin makine, 9'unun siyaset bilimi, kimya ve ziraat, 3'ünün inşaat, 12'sinin hukuk ve yol mühendisliği, 10'unun gemi mühendisliği, 2'sinin havacılık, 15'inin ekonomi, tarih ve filoloji fakültelerine gönderilmesine karar verildi. (Tahirzade vd., 2016, s. 64)

Gönderilecek öğrencilerin seçiminde genelde ailesi fakir ve okul başarısı yüksek olanlar ile Azerbaycan Türkçesi'ni ve gideceği ülkenin dilini iyi bilenler tercih edildi. (Nazarli, 2008, s. 178) Komisyon gönderilecek 100 gencin yanısıra, gitmek istemeyenlerin yerine 31 kişiyi de yedek listeye yazdı. 24 Ekim tarihinde devletin resmi basınında gidecek gençlerin ve fakültelerin isimleri yayınlandı. (Tahirzade vd., 2016, s. 65) Çok geçmeden hangi ülkeye kaç öğrencinin gönderileceği de netleşti. Nitekim 10 kişinin İngiltereye, 23 kişinin İtalya'ya, 45 kişinin Fransa'ya, 9 kişinin Türkiye'ye, 13 kişinin de Rusya'ya gönderilmesi kararlaştırıldı. (Sadık, 2022a, s. 170; Merdanov, 2011, s. 221)



12 Aralık tarihinde dönemin mali durumu göz önünde tutularak Avrupa'ya gönderilecek gençlere verilecek burs miktarı 500 franka yükseltildi. Bunun dışında kıyafet alımı için de her öğrenciye 200 frank ilave para verilmesi kararlaştırıldı. Böylece Maliye Bakanlığı her bir öğrenci için 2600 frank para tahsis etmiş oldu. (Nazarlı, 2008, s. 178-179)

Aslında hükümet bütün işleri tamamlayarak öğrencileri bir an önce yolcu etmek niyetindeydi. Fakat gecikme oldu ve süreç 1920 yılının Ocak ayı başlarına kadar uzadı. Nihayetinde 14 Ocak 1920 tarihinde, ilk 24 kişilik kafilenin yolcu edilmesi kararlaştırıldı. O gün gençleri yolcu etmeğe dönemin aydınları, şairleri, yazarlarından ibaret büyük bir kalabalık toplandı. Müsavat Partisi adına Mehmet Emin Resulzade, Sosyal-Demokratlar adına İbrahim Ebilov gençlere hitap ederek eğitimlerini başarıyla tamamladıktan sonra ülkelerine dönerek tüm birikimlerini halkın aydınlanmasına harcamalarını temenni ettiler. İstasyonda bulunan müzisyen grubu değişik parçalar çalarak uğurlama törenine renk kattılar. Etkinlikte gençlerden bazıları da duygu ve düşüncelerini ifade ettiler, ardından akrabalarıyla ve herkesle vedalaşarak vagonlara bindiler. Müzik sesi eşliğinde tren ağır ağır istasyondan ayrıldı. (Süleymanov, 2012, s. 429)

Azerbaycan hükümeti ilk kafilenin ardından diğer öğrencileri de eğitim alacakları ülkelere gönderdi. Ancak Rusya'ya gitmesi gereken 13 öğrenci, ülkede iç savaş yaşanmasından dolayı gidemedi. (Sadık, 2022b, 56; Paşayev, 2001, s. 63)

Azerbaycan 27 Nisan 1920'de Bolşevik Kızıl Ordusu tarafından işgal edilince yurtdışındaki öğrencilerin durumu merak konusu oldu. İşgalin ilk yıllarında eğitimlerini tamamlamaları için öğrencilere müsaade edildi. Bu nedenle bazı öğrenciler eğitimlerini bitirerek geri döndüler. Fakat ilerleyen süreçte giden bütün öğrencilerin dönmesi mümkün olmadı. Zira burs desteğinin kesilmesi sonucu bazı öğrenciler üniversiteleri terk ederek buldukları ülkelerde hayata atılmak zorunda kaldılar. Azerbaycan'a dönenlerin bir kısmı ise 1930'lu yılların sonundaki devlet baskısı döneminde muhakeme edilip hapse atıldı. (Merdanov, 2011, s. 226) Dolayısıyla Cumhuriyet hükümetinin büyük ümitlerle başlattığı eğitimli milli kadrolar yetiştirme projesi, Azerbaycan'ın Sovyet yönetimi tarafından ele geçirilmesiyle akamete uğradı.

### **Bakü'de Devlet Üniversitesi'nin Tesis Edilmesi<sup>2</sup>**

Cumhuriyet hükümetinin milli devletçilik tesisi bağlamındaki en büyük projesi, İslam Dünyası'nda ilk defa Bakü'de Avrupai tarzda bir eğitim kurumu olan üniversite tesis etmesi oldu. Bugün hala Azerbaycan'ın en büyük üniversitesi olarak faaliyetini sürdüren Bakü Devlet Üniversitesi'nin 1919'da faaliyete başlaması, dönemin aydınlarının milli bir nesil yetiştirme konusundaki geniş vizyonunun, ülkenin eğitimi ve gelişimine yaptıkları katkının ve gelecek nesillere bıraktıkları mirasın değerini göstermesi açısından önemlidir.

Esasında Azerbaycan'da bir üniversite açılması fikri XIX. Yüzyılın sonlarında doğmuştu. Dönemin Azerbaycan aydınları defalarca Petersburg'a, İmparatorluk Eğitim Nezareti'ne mektuplar yazarak çarlık rejimine taleplerini duyurmuşlardı. (Süleymanov, 2012, s. 424) Fakat yönetim her seferinde talepleri "*uygun olmadığı*" gerekçesiyle reddetmişti. Yönetimin üniversite açılmasına onay vermemesi nedeniyle bölgenin zenginleri, ortaokul ve gimnaziumlardan mezun olan evlatlarını yüksek eğitim için Rusya'ya göndermek zorunda kalmış, böylece fakir ailelerin çocukları üniversite okumaktan mahrum bırakılmışlardı. (Seferova, 2013, s. 125)

<sup>2</sup> Bu kısım daha önce *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*'nde (Yıl 2021, Cilt 8, Sayı 1, s. 110-125) yayınlanan, "Bakü Devlet Üniversitesi: Doğu'nun Avrupa Tarzındaki İlk Yükseköğretim Kurumunun Kuruluş Serüveni" adlı makalemizin kısa özeti şeklindedir. Azerbaycan Hükümeti'nin eğitim politikasında Yükseköğrenim ile ilgili çalışmaların anlatıldığı iş bu makalede bütünlüğün sağlanması adına özetlenmiştir.

1917 yılında Rusya'da meydana gelen devrimlerden sonra Güney Kafkasya'da her açıdan bazı değişimler görüldü. Aynı zamanda bölgede merkezi hükümetin otoritesi zayıfladı, bu bağlamda bölgesel yönetimi belirlemek üzere Rusya Kurucu Meclisine seçilen milletvekilleri bir araya gelerek Maver-i Kafkas Seymi Hükümeti'ni tesis ettiler. Hükümette Eğitim Bakanlığı görevini dönemin Azerbaycanlı aydınlarından Fethali Han Hoyski üstlendi. Hoyski çok geçmeden Bolşevikler tarafından devrilen Geçici Hükümet'in talimatıyla Tiflis'te üniversite kurmakla görevlendirilen Profesör Vasili Razumovski ile bir görüşme gerçekleştirdi ve üniversiteyi Bakü'de açmasını teklif etti. (Razumovski, 1922, s. 4; Razumovski vd., 2014, s. 12) Bu arada konu Seym Hükümeti üyeleri arasında da müzakere edildi. Müzakereler esnasında Gürcüler üniversitenin Tiflis'te, Ermeniler Erivan'da, Azerbaycan Türkleri de Bakü'de tesis edilmesinin daha doğru olacağını belirttiler. (Süleymanov, 2012, s. 425)

Ancak Seym Hükümeti çok uzun yaşamadı. Mayıs sonlarında hükümet dağılınca Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bağımsızlığın ardından Gürcistan hükümeti Tiflis'te faaliyet gösteren Yüksek Kadın Kursları kurumunu Güney Kafkasya Üniversitesi'ne dönüştürdü ve rektörlüğe Profesör Razumovski'yi getirdi. (Meherremov, 2009, s. 14; Bolşaya Sovetskaya Ensklopediya, Tom 42, 1956, s. 35-36) Yalnız üniversite kurulduğu ilk günden itibaren maddi sıkıntı yaşamaya başladı. Bunu fırsat olarak gören Azerbaycan aydınları üniversitenin Bakü'ye taşınması yönünde bir girişimde bulundular. Fakat girişimler sonuçsuz kaldı ve 1918 yılı sonlarına kadar kurumun Azerbaycan'ın başkentine taşınmasıyla ilgili herhangi bir adım atılmadı.

Mart 1919'da Tiflis'teki üniversitede bir toplantı yapan Rektör Razumovski, Bakü'de bir üniversite tesis edilmesi konusunda Azerbaycan hükümetinden ciddi bir teklif aldığını açıkladı. (Razumovski vd., 2014, s. 18; Meherremov, 2009, s. 14-15) Razumovski akabinde rektörlük görevinden istifa etti ve Bakü'de kuracağı üniversite için çalışmalara başladı. (Emrahov vd., 2019, s. 16) Üniversite açılması konusunda çalışmaları hızlandıran Azerbaycan hükümeti de gerekli yasal düzenlenmeleri yaptı ve yeni kurumun tesisine 10 milyon manat para tahsis etti. Bakü Ticaret Okulu binasının üniversite için tahsis edilmesi kararlaştırıldı. (ARDA, F: 51, S: 2, İ: 4, V: 32; Azerbaycanskaya Demokratıçeskaya Respublika (1918-1920): Zakonadatel'niye Aktı (Sbornik Dokumentov), 1998, s. 48-54) Ardından kurumu tesis edecek bir komisyon oluşturuldu ve Profesör Razumovski başkanlığa getirildi. Komisyon üyeleri Başbakan Nesib Bey Yusifbeyli ile görüşerek üniversitenin ihtiyaçlarının temin edilmesi konusunu dile getirdi. (Azerbaycan, 26 May 1919, s. 3) Başbakan Yusifbeyli ihtiyaçların kısa sürede temin edileceğini vaat etti. (Rzayev vd., 2009, s. 65)

Temmuz ayında hükümet üniversitenin Hukuk, Fizik-Matematik, Tarih-Filoloji ve Tıp olmak üzere 4 fakülte halinde açılmasına karar verdi. (Azerbaycan, 10 İyul 1919, s. 3) Ancak konunun mecliste de görüşülmesi gerekirdi. Bunun için yasa tasarısı hazırlanarak meclise sunuldu. Meclis müzakerelerinde üniversitenin açılması meselesinde lehte ve aleyhte olanlar fikirlerini beyan ettiler. Hükümet üyeleri ile Müsavat Partisi milletvekilleri üniversitenin açılması gerektiğini savundular. Muhalifler, Ahrar ve İttihat Partisi üyeleri, partisiz Müslümanlar Grubu ile Müslüman Aydınları Birliği üyeleri oldu. (Nazarli, 2008, s. 153) Müslüman Aydınları Birliği ise ülkede Azerbaycan Türkçesi'ni bilen kadroların bulunmaması nedeniyle üniversitede çalışmak için Rus bilimadamlarına ihtiyaç duyulacağı gerekçesiyle kurumda eğitimin Rusça yapılacağını, dolayısıyla ülkede yeniden Ruslaştırma siyasetinin devam edeceğini bildirerek endişesini dile getirdi. (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ensklopediyası, Cild 1, 2004, s. 218; Emrahov vd., 2019, s. 19)

Uzun geçen müzakereler Eylül ayı başlarına kadar sürdü. 1 Eylül tarihinde Azerbaycan Meclisi yasa tasarısını onayladı. (ARDA, F: 895, S: 3, İ: 73, V: 57-58; Merdanov, 2011, s. 235;

Atakişiyev, 1991, s. 85) Profesör Razumovski hatıratında, yasa tasarısının alkış tufanı altında büyük bir sevinçle kabul edildiğini ve meclis salonundaki milletvekillerinin bir birilerini kutladıklarını ifade etmektedir. (Razumovski vd., 2014, s. 33; Alimirzayev, 1969, s. 30-31)

Üniversitenin Tarih- Filoloji, Fizik-Matematik, Hukuk ve Tıp fakülteleri ile açılması, Türkçe'nin zorunlu ders olarak okutulması, kız ve erkek öğrencilerin eşit haklarla üniversiteye kabul edilmesi planlanmıştı. 8 Eylül'de üniversiteye rektör ve dekan atamaları gerçekleştirildi. Profesör Vasili Razumovski üniversitenin ilk rektörü olarak atandı. (Azerbaycan, 19 Sentyabr 1919, s. 2) 10 Eylül'de Moskova, Harkov, Rostov, Yekaterinoslav gibi şehirlerden birkaç tanınmış profesör ve bilimadamı üniversitede çalışmak üzere Bakü'ye davet edildi. (Azerbaycan Tarihi: 1900-1920, 2001, s. 486-487) Kurumda çalışmak için toplamda 44 akademisyen işe alındı. Böylece ilk eğitim yılında üniversite Tıp ile Tarih-Filoloji Fakülteleri'nin açılmasıyla faaliyete başladı. (Azerbaycan Sovet Ensklopediyası, Cilt 1, 1976, s. 140) Akademisyenlerden sadece dokuz Azerbaycan Türküydü.

İlk eğitim yılında üniversiteye 877 öğrenci ve 217 serbest dinleyici kabul edildi. (İsmailov, 2010, s. 253) Tarih- Filoloji Fakültesi'ne kabul edilen 509 öğrenciden sadece 12'si Azerbaycan Türkü idi. Tıp Fakültesi'ne 368 öğrenci kaydını yaptırdı. Bunlardan 10'u Azerbaycanlı kızlardı. Ülkenin kadın doktorlara olan ihtiyacı olduğu bir dönemde kızların Tıp eğitimi alma arzusu oldukça mühim idi.

Dersler 15 Kasım'da başladı. (Azerbaycan, 19 Noyabr 1919, s. 3) Dönemin aydınları ilk dersleri vermek için heyecanla öğrencilerin karşısına çıktılar. Mehmet Emin Resulzade ve Halk Eğitimi Bakanı Reşit Bey Kaplanov, Tarih- Filoloji Fakültesi'nde Türk edebiyatıyla ilgili ilk dersleri verdiler. (Azerbaycan, 20 Noyabr 1919, s. 3)

Üniversitenin açılması kamuoyunda sevinçle karşılandı. Doğu'nun ilk Avrupai tarzdaki yükseköğretim kurumu milli eğitim siyaseti ile varlığını 28 Nisan 1920 tarihine kadar sürdürebildi. Zira Bolşevik XI. Kızıl Ordu Bakü'yü işgal edip hükümeti devirince ve Azerbaycan'ın bağımsızlığına son verince üniversitedeki eğitim de etkilendi. (Sadıgov, 2021, s. 122) Nitekim işgalin ardından üniversitedeki eğitim politikası tamamen değiştirildi, yeni dönemin siyasi şartlarına uygun hale getirildi. Diğer yandan üniversite yönetimi üzerindeki baskılar, Rektör Vasili Razumovski'nin 26 Mayıs'ta görevinden ayrılmasıyla sonuçlandı. (Merdanov, 2011, s. 238) Böylece Azerbaycan hükümeti ve aydınlarının ciddi çabalarıyla kurulan üniversite, daha ilk mezunlarını vermeden Bolşevik yönetiminin etkisi altına düştü.

### **Sonuç**

28 Mayıs 1918 ile 28 Nisan 1920 tarihleri arasında sadece 23 ay varlık gösteren Azerbaycan Cumhuriyeti hükümeti, milli devletçilik bağlamında en önemli değişimlerini eğitim alanında yaptı. Çarlık yönetiminin eğitim yoluyla yıllardır halkı Ruslaştırma ve asimile etme siyasetine son verdi, akıllı hamleleri ve cesaretli adımlarıyla "*Milli bir devlet ve milli bir kültür*" tezi çerçevesinde ciddi icraatlara imza attı.

Bilindiği gibi bağımsızlığı ilan eden güç, Mehmet Emin Resulzade önderliğindeki milli devlet tezinin savunucuları olan dönemin Azerbaycan aydınları idi. Hemen hepsi Çarlık yönetiminin eğitim süzgecinden geçmiş olan bu insanlar, 20. Yüzyılın başından itibaren bölge insanının milli bilincinin gelişimine katkı sunabileceklerine inanmışlardı. Dahası gelişmiş toplum olmanın yolunun, Rusça'ya ve Avrupa tarzı bilimlere vakıf olmaktan geçtiğini benimsemiş, halkın asimile olmasına ancak bağımsız bir ülkeyi tesis etmekle engel olabileceklerini öngörmüşlerdi. Haliyle öngörülerini gerçekleştirmek amacıyla da yüzyılın başlarında basın, siyasal örgüt ve yeni üsulda okullar kurarak faaliyetlerini arttırmışlardı. Söz konusu dönemde kurulan ve ba-

ğimsizlik yolunda halkın teveccühüne mazhar olan Müsavat Partisi, programında açıkça rejimin asimilasyonuna karşı çıkmış, “*En tabii devlet, milli olan devlettir. Milli istiklaline malik olmayan bir millet, milli kültürünü ve milli mevcudiyetini muhafaza edemez*” ilkesiyle milli bir devlet fikrinin altyapısını oluşturmuştu. Nihayetinde bu fikir ve dönemin şartları çerçevesinde dönemin Azerbaycan aydınları, 28 Mayıs 1918’de bağımsız cumhuriyeti tesis etmişlerdi.

Cumhuriyetin kurulduğu ilk günlerden itibaren hükümet, milli devletçilik yolunda derhal adımlar atılması gerektiğine karar vererek ilk icraat olarak ülkede resmi devlet dilinin Türk dili olduğunu ilan etti. Ardından ise okulları millileştirmeye başladı. Dahası ilerde ilkokul ve ortaokul düzeyindeki kurumlarda milli bilince sahip yeni nesil yetiştirme yolunda hem genç kadroların hazırlanması için ülkede öğretmen okulları ve kursları açtı, hem de ülke dışına eğitim almak üzere gençler gönderdi. Bu faaliyetlerine ilave olarak milli bilincin derhal gelişmesi adına Bakü’de ilk Avrupa tarzındaki yükseköğretim kurumunu tesis etti. Fakat hükümetin başlatmış olduğu milli devletçilik hamlesi, 28 Nisan 1920’de Bolşevik XI. Kızıl Ordu’nun ülkeyi işgaliyle sona erdi. Dolayısıyla hükümet arzularını tam olarak gerçekleştirilemeden siyasi sahnedan çekilmek zorunda kaldı.

## **KAYNAKÇA**

### **Arşiv Kaynakları**

- Azerbaycan Respublikası Devlet Arhivi (ARDA)*, Fond 51, Siyahı 2, İş 4, Vereg 32, s. 1-3.
- Azerbaycan Respublikası Devlet Arhivi (ARDA)*, Fond 895, Siyahı 3, İş 73, Vereg 57-58.
- Azerbaycan Respublikası Devlet Arhivi (ARDA)*, Fond 895, Siyahı 3, İş 103, Vereg 4.
- Azerbaycan Respublikası Devlet Arhivi (ARDA)*, Fond 895, Siyahı 3, İş 103, Vereg 7a.
- Azerbaycan Respublikası Devlet Arhivi (ARDA)*, Fond 895, Siyahı 3, İş 103, Vereg 8a.
- Azerbaycan Respublikası Devlet Arhivi (ARDA)*, Fond 895, Siyahı 3, İş 103, Vereg 2.
- Azerbaycan Respublikası Devlet Arhivi (ARDA)*, Fond 970, Siyahı 1, İş 4, Vereg 3.
- Azerbaydjanskaya Demokratiçeskaya Respublika. Parlament (Stenografiçeskiye Otçeti)*, (1998). Baku, İzdatelstvo Azerbaydjan.
- Azerbaydjanskaya Demokratiçeskaya Respublika (1918-1920): Vneşnyaya Politika (Dokumentı I Materialı)*, (1998). Baku, İzdatelstvo Azerbaydjan.
- Azerbaydjanskaya Demokratiçeskaya Respublika (1918-1920): Zakonodatelnyye Aktı (Sbornik Dokumentov)*, (1998). Baku, İzdatelstvo Azerbaydjan.
- Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920): Parlament (Stenografik Hesabatlar)*, (1998). Bakı, Azerbaycan Neşriyyatı.

### **Gazeteler**

- “Azerbaycan Darülfünunununun Açılması ve İlk Hutbe”, *Azerbaycan*, 19 Noyabr 1919.
- “Azerbaycan Darülfünununda”, *Azerbaycan*, 20 Noyabr 1919.
- “Azerbaycan Türk Muallimleri Kurultayı”, *Azerbaycan*, 21 Ağustos 1919.
- “Avrupa’ya Giden Talebeler”, *Azerbaycan*, 12 Ağustos 1919.
- “Bakü Haberleri: Muallimler İttifakında”, *Azerbaycan*, 5 Ağustos 1919.

- “Bakü Darülfünun Komissiyasında”, *Azərbaycan*, 26 May 1919.
- “Gürcüstanda”, *Azərbaycan*, 13 Teşrini Evvel 1918.
- “Gazah Darülmüalliminde İmtahan”, *Azərbaycan*, 6 Teşrini Sani 1918.
- “Gazah Darülmüalliminin Resmi Güşadı”, *Azərbaycan*, 14 Teşrini Sani 1918.
- “Darülfünun Hakkında”, *Azərbaycan*, 10 İyul 1919.
- “Hanımlara Müjde”, *Azərbaycan*, 22 Teşrinievvel 1919.
- “Hükümet Gerardadı”, *Azərbaycan*, 31 Teşrini Evvel 1918.
- “Maarif Naziri Hezretleri ile Müsahibe”, *Azərbaycan*, 12 Teşrini Sani 1918.
- “Mir S Turtsiyey”, *Delo Naroda*, 9 İyunya 1918.
- “Postanovleniya Pravitelstva”, *Azərbaydjan*, 22 Sentyabrya 1918.
- “Zagafgaziya Darülmüallimininin Müselman Şubesi”, *Azərbaycan*, 14 Teşrini Evvel 1918.
- “Vükela Şurasında”, *Azərbaycan*, 19 Eylül 1919.

### **Araştırma Eserleri**

- Adres-Kalendar Azerbaydjanskoy Respubliki na 1920 g.* (1920). Bakı, Pravitelstvennaya Tipografiya “Azerbaydjan”.
- Alimirzayev, H. (1969). *Azerbaycanskiy Gosudarstvenniy Universitet za 50 Let*, Bakı, Azerbaydjanskoye Gosudarstvennoye İzdatelstvo.
- Atakişiyev, A. (1991). *M. E. Rezulzade Adına Bakı Dövlət Universitetinin Tarihi*, Cild 1, Bakı, Bakı Universiteti Yayınları.
- “Azərbaycan Dilinin Dövlət Dili Elan Olunması Həqqində Gerar”, (2004). *Azərbaycan Halk Cumhuriyyəti Ensiklopediyası*, C 1, Bakı, Lider Neşriyyatı.
- “Azərbaycan Dövlət Universiteti”, (1976). *Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası*, Cilt 1, Bakı, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının Baş Redaksiyası.
- Azərbaycan Halk Cumhuriyyəti (Edebiyat, Dil, Medeni Guruculug)*, (2009). Editör: Bekir Nebiyev, Bakı, “Goliot Grup” Neşriyyatı.
- Azərbaycan Halk Cumhuriyyəti (1918-1920): Tehsil Siyaseti. Senedler Toplusu*, (2018). Editör: Atahan Paşayev, Bakı, Elm və Tehsil Neşriyyatı.
- Azərbaycan Tarihi*, (1964), Cilt 2, Bakı, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Neşriyyatı.
- Azərbaycan Tarihi: 1900-1920*, (2001). Cilt 5, Bakı, Elm Neşriyyatı.
- Azərbaycan Tarihi: Ali Mekteblər Üçün Mühazirə Kursu (XIX-XXI. Esrin Evvelleri)*, (2010). Editör: Azad Rzayev, Bakı, Bakı Universiteti Neşriyyatı.
- Bünyadov, T. (21 Ağustos 2013). “Kazak Müəllimlər Seminariyasının Yaratılması”, Bakı, *Medeniyyət*, s. 12-13.
- Dulayeva, Z. (2013). “İz İstoriy Jenskogo Prosveşeniya v Azerbaydjane”, *XIX. Esr- XX. Esrin Birinci Yarısı Azərbaycan Maarifçiliyi və Maarifçileri*, Editör: Naile Velihanlı, Bakı, Ziya Neşriyyatı, s. 68-86.

- Emrahov, Z., İsmayılov, S. (2019). *Bakı Dövlət Universitetinin Tarihi*, Bakı, Elm ve Tehsil Yayınevi.
- Gafarov, V., Şükürov, G. (2010). *Büyük Devletler Kısacasında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*, İstanbul, İQ Yayıncılık.
- Galiboğlu, E. (2009). "Kazak Müellimler Seminariyası: Milli Tehsilimizin Başlanğıç Devri", Bakı, *Medeniyyet*, 7 Oktyabr 2009, s. 4.
- Gasımov, E. (2020). "Azerbaycan Halk Cumhuriyyetinin Tehsil Siyaseti", *Azerbaycan Halk Cumhuriyyetinin 100 İlliyine Hesr Edilmiş "Azerbaycan Halk Cumhuriyyeti -100: Tarihi İrs ve Müasirlik" Mövzusunda Respublika Elmi Konfransının Materialları*, Bakı, Elm ve Tehsil Neşriyyatı, s. 262-275.
- Geniyev, H., Talişinski, E. (2018). *Azerbaycan Halk Cumhuriyyeti (28 May 1918-ci İl- 27 Aprel 1920-ci İl)*, Bakı, Mütercim Neşriyyatı.
- "Gori Seminariyası", *Azerbaycan Sovet Ensklopediyası*, (1979). Cilt 3, Bakı, Azerbaycan Sovet Ensklopediyası Neşriyyatı, s. 207-208.
- İsayev, N. (1998). "Azerbaycan Halk Cumhuriyyeti Hökumetinin Maarif ve Medeniyyet Sahe-sinde Fealiyyeti", *Azerbaycan Halk Cumhuriyyeti 80: Genç Tedgigatçıların Megaleler Top-lusu*, Editör: Yagub Mahmudov, Bakı, Bakı Üniversitesi Neşriyyatı, s. 119-129.
- İsmailov, E. (2010). *Oçerki Po İstoriy Azerbaydjana*, Moskva, İzdatelstvo Flinta.
- Meherremov, A. (2009). *Bakı Dövlət Universiteti 90*, Bakı, Bakı Üniversitesi Neşriyyatı.
- Merdanov, M. (2011). *Azerbaycan Tehsil Tarihi*, Cilt 1, Bakı, Tehsil Neşriyyatı.
- Merdanov, M., Guliyev, E. (2003). *Azerbaycan Tehsili Halk Cumhuriyyeti İllerinde (1918-1920)*, Bakı, Çaşıoğlu Neşriyyatı.
- Nazarli, A. (2008). *Narodnoya Ovravovaniye V Azerbaydjane (1918-1920)*, Baku, İzdatelstvo Nur-lan.
- Necefov, B. (1992). *Azerbaycan Demokratik Respublikası (dahili ve harici siyaseti)*, Bakı, Azer-baycan "Bilik" Maarif Cemiyeti.
- Nuriyeva, İ. (2019). *Azerbaycan Tarihi (En Gedim Dövrlerden Zamanemizedek)*, Bakı, Elm ve Tehsil Neşriyyatı.
- Paşayev, A. (2001). *Açılmamış Sehifelerin İzi İle*, Bakı, Azerbaycan Neşriyyatı.
- Razumovskiy, V. (1922). "Osnovaniye Universiteta v Gorode Baku", *İzvestiya Bakinskogo Universiteta*, No. 2, s. 4-23.
- Razumovskiy, V., Makovelskiy, A. (2014). *Bakı Şehrinde Üniversitinin Yaradılması*, Bakı, Nurlar Neşriyyatı.
- Resulzade, M. E. (1990). *Azerbaycan Cumhuriyyeti (Keyfiyyeti, teşekkülü ve şimdiki vaziyeti)*, İstanbul, Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği M. E. Resulzade Yayın Merkezi.
- Sadıgov, R. (2021). "Bakü Devlet Üniversitesi: Doğu'nun Avrupa Tarzındaki İlk Yükseköğretim Kurumunun Kuruluş Serüveni", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, İstanbul, s. 110-125.
- Sadık, R. (2022a) "Azerbaycan Tarihi I", *Azerbaycan*, Editör: Tuğba Eray Biber, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, s. 43-70.

## ***Milli Devletçilik Bağlamında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Eğitim Siyaseti (1918-1920)***

- Sadık, R. (2022b). *Kısa Azerbaycan Tarihi*, İstanbul, Yeditepe Yayınları.
- Seferova, R. (2013). "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükümetinin Maarif Sahesinde Tedbirlerine Dair", *XIX. Esr- XX. Esrin Birinci Yarısı Azerbaycan Maarifçiliği ve Maarifçileri*, Editör: Naile Velihanlı, Bakı, Ziya Neşriyyatı, s. 118-128.
- Seyidov, F. (2001). *Maarifimizin Tekrarsız Hezinesi (Gazah Seminariyası ve Onun Mezunları)*, Bakı, Serhed T/H Müessesesi.
- Süleymanov, M. (2012). *Eşitdiklerim, Gördüklerim, Okuduklarım*, Bakı, Kanun Neşriyyatı.
- Swietochowski, T. (1988). *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, çev. Nuray Mert, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Tahirzade, E., Tahirli, O. (2016). *Azerbaycan Cumhuriyeti Telebeleri: Tarihi Arayış, Belgeler, Yaşamlar*, Bakı, TEAS Press Neşriyyatı.
- Talıbov, Y., Sadıgov, F., Guliyev, S. (2000). *Azerbaycan'da Mekteb ve Pedagoji Fikir Tarihi*, Bakı, Ünsiyyet Neşriyyatı.
- "Tbilisskiy Gosudarstvenniy Universitet İmeni İ. V. Stalina", (1956). *Bolşaya Sovetskaya Ensklopediya*, Tom 42, Moskva, Gosudarstvennoye Nauçnoye İzdatel'stvo Bol'şaya Sovetskaya Ensklopediya, s. 35-36.
- Yıldız, Ş. (2004). *Azerbaycan Demokratik Respublikası (1918-1920)*, Bakı, Seda Neşriyyatı.

### **EXTENDED ABSTRACT**

The only way for a nation to take its place among developed societies and states is through a high level of education. This is because societies with a high level of education emerge from the darkness of ignorance, while those with poor education flounder in the shadow of darkness. Undoubtedly, no developed society has reached today's level of modern education in an instant; it has gone through its own long and arduous historical path. Throughout this long and difficult path, societies that reflected national and modern elements in their education were able to escape from the darkness of ignorance.

The Republic of Azerbaijan, which lasted a total of 23 months, made one of its biggest revolutions in education. As a matter of fact, the Republican government succeeded in putting an end to the policy of Russification and assimilation that the Tsarist government had been pursuing for years in the field of education with a national stance, smart moves and courageous steps. It demonstrated its thesis of "a national state and a national culture" with its actions during the 23 months of its existence.

At the heart of the intellectual force that declared the Republic was the yearning for independence of the Azerbaijani intelligentsia, the proponents of the national state thesis led by Mehmet Emin Resulzade. For this reason, the Müsavat Party, of which he was the chairman, even before gaining independence, adopted the slogan "*The most natural state is a national state. A nation that does not possess its national independence cannot preserve its national culture and national existence.*" He had created the intellectual infrastructure of a national state by adopting the slogan.

Each of the Azerbaijani intellectuals of that period were great personalities. Because they were working day and night for their homeland, nation and a national state, and despite all the pressures, persecution and intimidation of the Tsarist regime, they were working beyond

their strength for the prosperity of Azerbaijan. For them, the interests of the nation and the homeland were above all personal interests and differences of opinion. Otherwise, this community of intellectuals working for the people would not have included people with different mindsets, from social democrats to nationalists and Islamists.

The intellectuals who founded the Republic had passed through the educational filter of the Tsarist regime, but they used their education for the development of national consciousness. Therefore, they believed that the way to become a developed society was to learn Russian and European sciences. They also did not let the culture and language of the people, which had been suppressed for years in the grip of great powers such as Iran and Russia, die, but gave it a new lease of life within a 23-month period. As a matter of fact, as soon as they formed the government, their first act was to declare that the official state language was Turkish and to nationalize schools. Moreover, they did not stop at the primary and secondary school level, they tried to open a national university for the preparation of national cadres and they were successful in this endeavor. In short, the national government tried to provide modern national education to every member of society, from the youngest to the oldest, and succeeded to a great extent.

Although the Republic of Azerbaijan existed in a short period of 23 months, for the first time it provided the people with their own official identity and language, and pursued a national policy with its activities in the field of education. He nationalized schools, prioritized education in the mother tongue and tried to raise children and youth with a national consciousness. At the same time, by opening national education courses for the public, he prevented the erasure of the historical consciousness that had marginalized them for years. In the meantime, in order for the modern Azerbaijani Turks to take their rightful place among the nations of the world, he sent students abroad for education and established a modern state university in Baku for the training of national cadres. But on April 28, 1920, he was invaded by Bolshevik Russia and removed from power before he could finish many of the activities he had started. Thus, he had to withdraw from the political scene before he could fully realize his ambitions.